

Georg Kühlewind Alapítvány

Kilencvenhatodik hírlevél

Alapítványunk 96. hírlevelében Örkény István előszóban elhangzott visszaemlékezését olvashatják József Attiláról, ami a Magyar Televízió József Attiláról szóló riportsorozatában hangzott el 1985-ben. A szerkesztő, aki az adásban Örkény Istvánt kérdezte, valószínűleg **Érdi Sándor** volt. A szöveg – a kérdező nevének feltüntetése nélkül – írásos formában a **József Attila és a Szép Szó** című kiadványban jelent meg, melyet 1987-ben adott ki a Lapkiadó Vállalat. Szerkesztette Hegyi Béla és Tarján Magda, a bevezető tanulmányt Szabolcsi Miklós írta.

Fenyő Ervin

*

Örkény István Vallomás József Attiláról

Ő ma már klasszikus, pedig csak néhány évvel volt idősebb nálam; és a klasszikus, amíg él, nem az. Olyan, mint más, aki mellettünk jön az utcán, ha rágyújt, tüzet kér, beszélgetünk, elmondja halkán a legújabb versét, megkérdezi, hogy az utolsó előtti sort nem kellene javítania, ezzel elbeszélgetünk egy kicsit. Aztán elbúcsúznak. Ezt az utcát akkor még Tisza István utcának hívták, és azt hiszem, nem sejtette senki, hogy egyszer József Attila utca lesz a neve. A szerkesztőségéből jöttünk, a *Szép Szó* szerkesztőségéből, mely az akkori Mária Valéria utcában¹ volt, egy piszkos bérház félemeletén, Cserépfalvi Imre kiadóhivatalában, egy könyvekkel, kéziratokkal telezsúfolt poros, sötét, piszkos udvari zug. Itt találkoztam először József Attilával. Látni már hamarabb is láttam, de itt beszéltem vele először. Ahhoz, hogy bemutassam, be kell sajnos mutatnom magamat, az akkori magamat, hogy megértessem, mit jelentett ő nekem, és miért lett nekem életre szóló élmény a mi első találkozásunk.

Én akkor húsz-egynéhány éves voltam, néhány csapnivalóan rossz verset írtam, és néhány novellát, amiben csak mikroszkóppal lehetett felfedezni az írói tehetség legkisebb nyomát. Ennek ellenére meglepően tele voltam öntudattal, magabiztossággal. Mihelyt valamit megírtam, nekivágtam az utcának, elindultam a különböző szerkesztőségekbe, megpróbáltam az írásaimat elhelyezni. Néhányszor közöltek, a legtöbbször azonban kidobtak, szóba sehol nem állt velem senki. Hát így vetődtem egyszer a Mária Valéria utcába, amikor tudtam, hogy a *Szép Szónál* fogadóóra van. Bekopogtam ebbe a szobába, ott ült József Attila, dolgozott, felnézett, bemutatkoztam. Kérdezte, mit hoztál. Mondom, novellát. Azt mondta, jól tetted, add ide. Odaadtam, kérdeztem, mikor jöhetek érdeklődni, azt mondja, hogyhogy mikor jöhetsz, hát ülj le, most hoztad, elolvasom, azt se tudod megvárni? Hát dehogynem, mondtam. Így még nem fogadtak soha. Leültem, csönd lett. Nem volt hosszú, elolvasta. Aztán azt mondta, jó novella, kérlek, csak a címét kell megváltoztatni, és aztán át kell írni az egészet, elejétől végig. Hát énbennem meghűlt a vér, én nem kaptam levegőt, én úgy éreztem, hogy ha ennek a novellának egyetlen szavát megváltoztatjuk, összedől a világ, kihal az emberiség. Leültünk egymással szemben, és elkezdődött valami, ami leginkább egy nehézsúlyú professzionista ökölvívó tizenötmenetes mérkőzésére emlékeztet, ha most visszagondolok rá. József Attila, kezében a

¹ A mai Apáczai Csere János utcában.

kézirattal, szűrős szemmel. Hosszúdad arca volt, hátrafésült hajjal, még nagyon fiatal. Én is nagyon fiatal voltam, húsz-egynéhány éves.

Elkezdte olvasni a novellámat, olvasta, meg-megállva, minden szón elidőzve, elkezdte bonckés alá venni, elkezdte szétszedni, mintha galuskát szaggatna, úgy tépte szét a szavakat a mondatból, vagy dobta át a szórendet egy mondaton belül, én mint egy oroszlán úgy harcoltam minden jelzőért, magáért a címért is, amit ő kifogásolt. Ez a novella, aminek *Forradalom* volt a címe, egy tébolyda zárt osztályán játszódott, ahol egy szokatlan hangtól hirtelen kitör valamilyen tömegtéboly, az örültek leütik az ápolókat, felfeszítik az ajtókat, előzönlük a várost, és átveszik a hatalmat. Ez a harmincas években volt, amikor már a háború is, meg a fasizmus is közeledett felénk. Azt mondta, ez ugye a nácikról szól? Mondtam, igen. Azt mondta, akkor nem lehet a címe *Forradalom*. Már hogyan lehetne a címe *Forradalom*! Azt mondja, vigyázz, csak egyféle forradalom lehetséges a világon, a szocialista forradalom. Hát ezen elvitatkoztunk egy félórát. Ebből nem engedtem. Emlékszem, a novella ezen a címen jelent meg a *Szép Szóban*, de valami különös hatása mégis lehetett rám ennek a vitának, mert egy-két év múlva, mikor kötetben jelentettem meg, én már rég nem emlékeztem a köztünk lefolyt vitára, de úgy látszik, hogy az ő érvei, mint egy bűvópatak, valahol a szervezetemben megmaradtak, mert a *Forradalom* címet elhagytam, és *Tengertánc* címen jelent meg a novella. Azért emlékszem olyan jól erre az első találkozásra, mert számomra ez sorsot fordító beszélgetés volt.

Mondom, az elején még kézzel-lábbal harcoltam mindenért, amit leírtam, s aztán egyszerre csak kiment belőlem a gőz, az a nagy magam biztonsága kezdett elhagyni, valami nyugtalanság fogott el. Először éreztem azt, hogy itt valami komoly dologról van szó. Az a jelző, amit ő szinte a körmével vakart le a papírról, és kezébe vett és megmutatott nekem, amit én csak úgy odabiggyesztettem, mert tetszett nekem, mert úgy jól hangzott és úgy tetszetős volt és vonzó, arról aztán kiderült, hogy nem volt pontos. És az, hogy nem volt pontos, az valami rettenetes fontos dologgá vált akkor az én szememben, abban a szobában, mintha nem is egy novelláról volna szó, hanem valami óriási nagy tétéről, amitől az emberiség, az egész világ sorsa függ. Olyan komolyan vette az én írásomat, ahogy én még sohasem vettem a magamét. Ettől rendültem meg, ettől csöndesültem el, ettől lágyultam el és lettem engedékenyebb, és lettem a végén egészen alázkodó.

Hosszú évek múlva, ha néha visszagondoltam erre a találkozóra, úgy fogalmaztam ezt meg, már kicsit okosabb fővel: arra tanított meg József Attila, hogy kétféleképpen lehet írni, és kétféleképpen lehet élni. Lehet úgy, hogy adósunknak érezzük ezt a világot, amelyben élünk, minden, amit kapunk, az a járandóságunk, a bérünk, a jutalmunk. És lehet amúgy is, megfordítva, hogy mi vagyunk ezért a világért, hogy mindent, amit teszünk, adósság fejében tesszük, mi vagyunk másokért, és nem mások mi miattunk. Ez volt az, amit én ezen a délutánon megtanultam, hogy aztán soha el ne felejtsem, ez lett talán írói pályámon az az üzenet, amit fiatalkoromból magammal hoztam, mindmáig megőriztem. Szeretném mondani, hogy barátok voltunk. Sajnos nem mondhatom, nem merem mondani. Szívélyes, jó viszonyban voltunk végül, attól kezdve, hogy megismertem, addig, amíg utoljára láttam. Azt, hogy a barátja lettem volna, nem állíthatom. Most néha eszembe jut, amikor látom, milyen sokan mondják magukat József Attila barátainak, hogy ha akkor, amikor élt, ennyi barátja lett volna, talán nem ugrott volna a vonat elé.

A szerkesztő: Volt egyáltalán barátja?

Volt, Déry Tibor jó barátja volt. Legjobb barátja, szívéhez legközelebb álló embere Németh Andor volt, aki már nem él, akit talán azért szeretett, mert még nála is elesettebb volt, ügyefogyottabb, az élet dolgaiban járatlanabb, talán azt szerette benne, a gyöngébb felet. Ő, aki mindig szeretetre vágyott, szeretetre szorult, baráti szóra éhezett, itt adni tudott, nem kapni, elfogadni. És ő jobban szeretett adni, mint kapni. A barátság – gondolom – feltételez bizonyos egyenrangúságot. Ez nem volt meg. Én egy senki kis kezdő voltam, nem tudta a nevemet senki, ő is akkor hallotta meg, amikor először jártam nála, ő pedig már bent állt a fényben; hogy pontos

legyek, nagyon szűk fényben állt, de nagyon éles fényben. Nagyon kevesek értették, nagyon kevesek hittek benne, de akik hittek benne, azok nagyon. Aztán más is közrejátszott ebben, a helyzetünk. Nekem jó módú szüleim voltak, soha nem volt agyagi gondom fiatalkoromban, mindig volt nálam pénz, a holnap nekem nem gondot jelentett, csak egy másik napot. Ő viszont egész életében, kisgyerekkorától kezdve a haláláig, élte a maga nyomorúságát, ezt a szó legszorosabb értelmében gondolom. Ő nem tudta, hogy másnap lesz-e mit ennie, és nem tudta, hogy a jövő hónapban lesz-e hajlék a feje fölött. Ettől valahogyan mind a ketten zavarba kerültünk. Feszés lett kicsit köztünk a kapcsolat, engem is zavart, őt is zavarta. Emlékszem, szerdán volt mindig szerkesztőségi délután a *Szép Szónál*, és utána csapatosan lementünk egy kisvendéglőbe a József nádor téren, amit *Blumenstöckl*nek hívtak, ahol ő, ha valami kis pénze volt, egy birkapaprikást rendelt, ha nem volt pénze, egy adag körözöttet.

Egyszer, amikor elindultunk lefelé a lépcsőn, azt mondta, van pénzed? Mondom, van. Azt mondja, kár, meg akartalak hívni egy körözöttre. Mondom, meghívlak én egy birkapaprikásra. Azt mondja, te engem nem hívsz meg! Nem lehettem a vendége, nem tudott rám költeni, nem lehettem a védenca, ezért, talán ezért nem lehettem a barátja sem.

A szerkesztő: Gondoltad, hogy öngyilkos lesz valaha?

Soha, soha meg sem fordult a fejemben. Azt hiszem, nagyon fegyelmezett lehetett, mert énnekem egyetlen olyan emlékem sincs róla, ami a betegségére, a tragédiájára utalt volna. Persze, én előttem ő végig egy kicsit tartotta a szerkesztő rangját, nagyon büszke volt arra, hogy a *Szép Szót* szerkeszti, ez volt talán az egyetlen méltóság és állás, amely neki ebben a korszakban jutott, és biztos azt is élvezte, hogy itt van mellette ez a fiatal kezdő, aki áhíttal néz rá, hát nem mutatta magát gyengének soha. Egyetlen eset, amikor ellágyulni láttam, az az volt, amikor néha a saját versét elmondta. Én azóta sok kiváló előadóművésztől hallottam József Attila-verset, senki azt soha úgy el nem mondja még egyszer, ahogy ő. Valami szerénység volt a hangjában, valami visszahúzóds, amitől a vers hirtelen megszépült, megnőtt. Furcsa volt az, hogy még egy költő volt a körünkben, akinek ma már a nevére is alig emlékszük valaki, Horváth Bélának hívták, egy harcos, katolikus, antifasiszta költő, óriási zenéje volt a verseinek. Tulajdonképpen a *Szép Szó* minden számában ő is szerepelt és József Attila is. Az volt a meglepő, illetőleg mai szemmel az volt meglepő, hogy néha a kettő mintha egyenértékű lett volna. Mintha Horváth Béla zengése, harangkongása elnyomta volna Attilát. Persze az is lehet, hogy én voltam rövidlátó vagy nagyothalló, és nem vettem észre a különbséget a két költő között. Én is tapasztalatlan voltam, fiatal voltam, és hajlamos arra, hogy engedjek a behízselő szónak. Nyomtatásban nem tudtam különbséget tenni, de ha József Attila hangján megszólalt József Attila, akkor ott nem volt vita, egy lángész szólalt meg. Azt éreztük mindnyájan.

A szerkesztő: Mi lehetett az oka annak, ami most már teljesen nyilvánvaló minden iskolás gyerek előtt, hogy akkor a költőtársai őt nem ismerték fel? Mi lehetett az oka?

Nem mondhatom azt, hogy nem ismerték fel. Az a szűk kör, amelyben mozgott, az nagyon nagyra tartotta, nagy költőnek tartotta, szerette, becsülte és tisztelte őt. Talán azt nem értettük világosan, azt nem hallottuk meg a hangja mögöl, hogy itt tényleg a század legnagyobb költője szólal meg, nemcsak a legnagyobb magyar költője a századnak, hanem Európának egyik legnagyobb költője. Ezt nem tudtuk, és ezt, utólag visszagondolva, hányszor vetem a magam szemére is, hogy sose mondtam neki. Elmondott egy-egy verset, kérdezte: Milyen? Mondtam, nagyszerű; mondtam, nagyszerű, de... Máig is bánom, máig is sajnálom, hogy soha nem mondtam azt, amit tulajdonképpen hallani szeretett volna, hogy nagy költő vagy, Attila, büszkéek vagyunk rád, Attila. Ezzel adósa maradtam, mint annyi más embernek annyi mással.